

TARJIMA JARAYONINING MUTARJIM PSIXOLOGIYASIGA TA'SIRI

Ra'no Raxmatulloevna KASIMOVA

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Ingliz adabiyotshunosligi kafedrasida doktoranti
Buxoro davlat universiteti
Buxoro, O'zbekiston

ВЛИЯНИЕ ПРОЦЕССА ПЕРЕВОДА НА ПСИХОЛОГИЮ ПЕРЕВОДЧИКА

Ра'но Рахматуллоевна КАСИМОВА

Доктор философии (PhD) по филологическим наукам, доцент
Докторант кафедры английского литературоведения
Бухарский государственный университет
Бухара, Узбекистан

THE IMPACT OF TRANSLATION PROCESS ON THE TRANSLATOR'S PSYCHOLOGY

Rano Rakhmatulloevna KASIMOVA

Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Associate Professor
Doctoral student of the English Literature Department
Bukhara State University
Bukhara, Uzbekistan ranokasimova77@mail.ru

UDC (УО'К, УДК):
[821.512.133:821.111]:81'255.2:[159.9:801.1]

**For citation (iqtibos keltirish uchun,
для цитирования):**

Kasimova R. R. Tarjimaning mutarjim psixologiyasiga ta'siri // O'zbekistonda xorijiy tillar. — 2022. — № 4 (45). — B. 110-122.

<https://doi.org/10.36078/1666330468>

Received: June 20, 2022

Accepted: August 17, 2022

Published: August 20, 2022

Copyright © 2022 by author(s).

This work is licensed under the Creative Commons Attribution International License (CC BY 4.0).

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Open Access

Annotatsiya. Maqolada tarjima muallif, personaj, kitobxon (resipient), mutarjim va tarjima tili resipienti psixologiyasi bilan uzviy bog'liqligi tahlil etilgan. Shuningdek, tarjima tili matnini yaratishda mazkur kategoriyalardan biri, ya'ni tarjima jarayoni va tarjimon psixologiyasiga ta'sir etuvchi omillarga e'tibor qaratilgan. Intertekstuallik termini mohiyati, uning tarjima sohasiga tadbig'i, tarjimashunoslikning intertekstuallik nuqtai nazardan talqin etilishi ochib berilgan. Jahon adabiyotshunoslari va tarjimashunoslarining intertekstuallik va tarjimashunoslikka munosabatlari, intertekstuallik nazariyasi va tarjima nazariyasi xususiyatlari, jumladan, tarjimaning diskurs yaratish jarayonida turli korpuslar bir-biri bilan kesishuvi, matnning boshqa matnlarga ta'siri, ularning o'zaro aloqadorligini ko'rsatadigan geterojen xususiyati borasida fikr yuritilgan. An'anaviy tarjimashunoslik bilan tarjimashunoslikdagi yangicha yondashuvlar o'zaro chog'ishtirilib, ularning farqli jihatlari ko'rsatib berilgan. Tarjima jarayonidagi tarjimon faoliyati, psixologiyasi, ichki va tashqi omillarga aloqador vaziyatlar, tarjimonlarga qo'yiladigan talablar o'rganilgan. Shuningdek, tarjima tili matnini qayta yaratishda mutarjim psixologiyasiga ta'sir o'tkazuvchi ijtimoiy-madaniy, diniy tafovutlar, turlicha fikrlash tarzi, geografik joylashuv, gender psixologik farq, estetik mafkura singari omillar sanab o'tilib, asliyat va tarjima manbalaridan keltirilgan misollar asosida izohlangan. Tarjima jarayonida genderlik munosabatlari ham tilga olinib, mutarjim asliyat matnini o'qish va talqin qilish jarayonida ayol va erkak ijodkorlar uslubi, dunyoqarashidagi o'ziga xosliklar hamda keskin tafovutlar talqin etilgan. Tarjima tilida turli variantlarning yuzaga kelish sabablari izohlangan.

Kalit so'zlar: tarjima psixologiyasi; mutarjim psixologiyasi;

intertekstuallik nazariyasi; tarjimada intertekstuallik; ijtimoiy-psixologik tendensiyalar.

Аннотация. В статье анализируется взаимосвязь переводного текста с психологией автора, героев, читателя и переводчика. Кроме того, внимание уделяется процессу перевода и факторам, влияющим на психологию переводчика при создании переводного текста. Освещаются значение термина интертекстуальность, его применение в области перевода и интерпретация переводоведения с точки зрения интертекстуальности. Учитывалось отношение литературоведов и переводчиков многих стран к интертекстуальности и переводоведению, особенности теории интертекстуальности и перевода, например, пересечение разных корпусов в процессе создания дискурса, неоднородный характер перевода, показывающий их взаимосвязь и влияние текста на другие источники. В исследовании сравниваются традиционные взгляды и новые подходы в переводоведении. Изучены случаи деятельности переводчика в русле его психологии, подверженной влиянию внешних факторов, а также требования, предъявляемые к переводчикам в процессе перевода. На примере исходящих и переводящих источников объяснялись социокультурные, религиозные и гендерные различия, географическое положение, влияние эстетической идеологии на психологию переводчика. Кроме того, в аспекте перевода обсуждался стиль женщин и мужчин-переводчиков, сходства и различия в их мировоззрении.

Ключевые слова: психология перевода; психология переводчика; теория интертекстуальности; интертекстуальность в переводе; социально-психологические тенденции.

Abstract. The article analyses the interconnection of translated text with the psychology of the author, heroes and the reader. Furthermore, attention is given to the translation process and factors, which influence the translator's psychology while creating the target text. The meaning of the term intertextuality, its application to the field of translation, and the interpretation of translation studies from the intertextuality point of view have been enlightened. The attitude of world literary scholars and translators to intertextuality and translation studies, features of the theory of intertextuality and translation, for instance, the intersection of different corpora in the process of creating discourse, the heterogeneous nature of translation, which shows their relationship and the influence of text on other sources have been considered. The study compares traditional views and new approaches in translation studies. The cases on the activity of a translator in line with his/her psychology, affected by external factors, as well as the requirements for translators in the translation process have been studied. Socio-cultural, religious and gender differences, geographical location, and the influence of aesthetic ideology on the translator's psychology were explained based on the examples of the original and target sources. In addition, the style of female and male translators, their similar and different worldviews were discussed in the aspect of translation.

Keywords: psychology of the translation; the translator's psychology; intertextuality theory; intertextuality in translation; social and psychological trends.

Kirish. Tarjimashunoslik doirasi kundun-kunga kengayib borib, tarjima nazariyasi asoslarining o'zgarishiga sabab bo'lmoqda. Intertekstuallikning ana shunday o'zgarishlar sifatida tarjimashunoslik sohasiga tatbiq etilishi tarjima nazariyasi va amaliyoti uchun yangi qirralarni ochib beradi hamda keng imkoniyatlar yaratadi. Ch.Venxuva ta'biri bilan aytganda, "it is a state of multi-symbiosis in translation theory guided by dialectical, dynamic and developing philosophical views, which can be used as a reference for other disciplines (4, 54), ya'ni boshqa yo'nalishlar uchun referensiya bo'la oladigan dialektik, dinamik va rivojlanayotgan falsafiy qarashlar bilan boshqariladigan tarjima nazariyasining multisimbioz holatidir.

Haqiqiy tarjima tili matnini yaratish uchun tarjimonlar asliyat matnini talqin qilib, uni tarjima tili kitobxoniga tushunarli qilib yetkazib berish maqsadida intertekstuallikka rioya qilishlari lozim. Intertekstuallik mohiyati idrok etilsagina, asliyat matni to'g'ri talqin qilinadi va ifoda etiladi. Mutarjimlar asliyat matni va muallifi to'g'risida yetarlicha ma'lumotga ega bo'lishlari, shuningdek, o'zini o'zi, ya'ni tarjima jarayonida tushunish juda qiyin va ahamiyatli hisoblangan tarjimonning subyektiv psixologik omillarini atroflicha anglashi muhimligini inobatga olgan holda mazkur maqolamizda tarjima jarayonida obyektiv va subyektiv intertekstual elementlarning tarjimon ijtimoiy va psixologik tendensiyalariga hamda tarjima natijasiga ta'sirini o'rganishni maqsad qildik. Bunda ijtimoiy, geografik, lingvistik va diniy madaniyat omillari obyektiv elementlar hisoblansa, tarjimonning idroki va estetik talablar subyektiv omillar sifatida qaraladi.

Tarjimashunoslik sohasida yangicha qarashlarning shakllanishi intertekstuallik, mutarjimning ijtimoiy-psixologik tendensiyalari hamda tarjimaning intertekstuallik nuqtai nazardan talqin etilishini taqozo etadi.

Asosiy qism. Intertekstuallik nazariyasi zamonaviy g'arb postmodern madaniy mafkuraviy tendensiyasida yuzaga kelgan matn nazariyasining bir turi bo'lib, keng qamrovlidir. Ushbu nazariya zamonaviy g'arb madaniyatining asosiy strukturalizm, semiotika, poststrukturalizm singari nazariyalaridan tashqari yangi tarixshunoslik, feminizm, tarjimashunoslik amaliyotiga ham kirib bormoqda.

1969-yilda fransuz semiotiki, strukturalist, psixoanalitik va feministik g'oyalar targ'ibotchisi Yulia Kristeva intertekstuallik nazariyasini fanga kiritishni taklif etgan (12).

Intertekstuallik termini lotincha *intertexto* so'zidan olingan bo'lib, asar yaratish davomida matnning boshqa bir matn bilan aralashishi, degan ma'noni anglatadi.

Y. Kristeva o'zining "Word, Dialogue, and Novel" nomli essesinde muallif "ta'siri" va matn "manbai" singari tushunchalar borasidagi g'oyalarni o'zgacha talqin qilib, ma'no anglatuvchi sistemalar oldingi ma'no sistemasini o'zgartirish usuli orqali yasaladi. Shunday ekan, badiiy asar faqat bitta muallif ijodi mahsuli bo'libgina qolmay, boshqa matnlar va til tuzilmalari bilan o'zaro

aloqasi mahsuli hamdir. Har qanday matn iqtiboslar mozaikasidan tuzilgan va boshqa bir matnning unga singdirilishi yoki o'zgartirilishidir. Shuningdek, har qanday asar boshqa asar ko'zgidir, deb ta'kidlaydi: A literary work, then, is not simply the product of a single author, but of its relationship to other texts and to the structures of language itself. "[A]ny text," she argues, "is constructed of a mosaic of quotations; any text is the absorption and transformation of another" (9, 66).

H. Hu intertekstuallikni diskursning asosiy xususiyati deb hisoblab, quyidagicha mulohaza yuritadi: "It is, to be precise, the heterogeneous characteristic that various corpora intersect each other in the process of discourse generation, a text that influences and correlates with other texts" (2, 207), ya'ni aniqroq aytganda, turli korpuslarning diskurs yaratish jarayonida bir-biri bilan kesishuvi, matnning boshqa matnlarga ta'siri va ular bilan o'zaro bog'liqligini ko'rsatadigan geterogen xususiyatdir.

J. Kristeva va H. Huning intertekstuallik borasidagi fikrlarini tarjimashunoslik sohasi bilan bog'lab, tahlil qilishga urinib ko'ramiz.

Tarjimonlik faoliyati bilan shug'ullanadiganlar eng kamida ikki til doirasida ish olib borishadi. Shunday ekan, tarjima jarayoni ikki asliyat va tarjima tili manbasini o'z ichiga oladi. Ikkala matn ham bir geografik hududning turli davrlaridagi tillararo tarjima yoki har xil sohalardagi tillararo tarjima bo'lishi mumkin. Tarjimashunoslik nuqtai nazardan qaralganda, har ikki matn shakli va mohiyati jihatidan intertekstuallik kasb etadi. Tarjima jarayonida asliyat matnini o'zlashtirish va o'zgartirish asosida tarjima tili matnining yaratilishida intertekstuallik kuzatiladi. Ch.Venxuva ta'kidlaganidek, intertekstuallik noaniq va markazlashmagan matn bilan bog'liq havolalar, sensor, muloqot, kirishish, o'zgartirish va boshqa effektlarning matnlaro o'zaro ta'sirini ifodalaydi. Biroq tarjima vositachilari sifatida mutarjimlar ma'lumotni yetkazuvchi zarur va almashtirib bo'lmas ko'prikdir. Tarjima turli jamiyat a'zolarining, ma'lumotni uzatuvchi va qabul qiluvchining erkin muloqot qilishi uchun imkon yaratib, turli madaniy muhitdan kelib chiqqan verbal va noverbal harakatlar, kutish, bilim, fikr va boshqa aspektlarning tushunarsizligini bartaraf etadi.

L.Yutang tarjima muammolariga quyidagicha munosabat bildiradi: "As a matter of fact, the problem of translation is still nothing more than the relationship between translators' psychology and the text they translate, so translation is said at issues of language and psychological" (11, 158), ya'ni tarjima muammosi hali-hanuz tarjimon psixologiyasi va u tarjima qilgan matn o'rtasidagi muloqotdan boshqa narsa emas, shunday ekan til va psixologiya masalalariga tarjima, deb aytiladi.

Tarjimashunoslik keng qamrovli soha bo'lib, bir guruh tarjimashunoslar tarjima jarayonini psixologik nuqtai nazardan barcha aspektlarini o'rganishsa, yana bir guruh olimlar psixologik omillarning tarjimaga ta'sirini tahlil qilishadi. Vu Jingshuen "translation is a social activity, which is naturally affected by translating subjects — individual psychology and social psychology"

(11, 158), ya'ni individual va ijtimoiy psixologiya singari tarjima subyektlari tomonidan ta'sirlangan ijtimoiy faoliyatni tarjima, deb hisoblaydi.

Asliyat matnidan tarjima tili matni yaratilguniga qadar tarjimon o'ziga xos subyekt sifatida intertekstual munosabatlarda faol ishtirok etadi. Bir tomondan, mutarjim asliyat matni mohiyatini anglashi va uni to'g'ri talqin qilishi kerak bo'lsa, ikkinchi tomondan, asliyat matnini tarjima tilida qayta yaratish uchun tashabbus ko'rsatishi lozim.

V. Dongfeng bir madaniyatga tegishli konseptning ikkinchi madaniyatga begonaligi va uni kitobxonga tushuntirish mutarjimdan muayyan xatti-harakatlarni amalga oshirishni talab etishi xususida shunday fikr bildiradi: "When introducing a concept which contained in a foreign culture discourse to the native place, translators are bound to make their own judgments about these values from other cultures, and then decide to convey it straightforward or just reaching its righteousness; 'retain and reject', or start all over again" (10, 17), ya'ni o'zga madaniyat nutqida mavjud konseptni o'z yurtdoshlariga tanishtirishda tarjimonlar mazkur madaniyat qadriyatlarini xususida mulohaza yuritishi, so'ngra uning mohiyatini to'g'ri yetkazish yoki haqqoniyligiga erishishga doir qaror qabul qilishi; saqlab qolish, voz kechish yoki hammasini qaytadan boshlashi kerak.

Tarjima bir til belgilarining ikkinchi til belgilariga konversiyasi natijasi bo'lib qolmasdan, interpretativ qayta yaratish jarayoni hamdir. Shuning uchun tarjima tili matnida asliyat matni mohiyatini ochib berilishida tarjimon hal qiluvchi rol o'ynaydi. Asliyat matnining qayta yaratuvchisi sifatida tarjimonlar tarjima jarayoni va natijalariga ta'sir o'tkazadigan psixologik faoliyatga ega.

Tarjimashunoslikda, odatda, tarjimonlarning tarjima mexanizmi va strategiyalarini izlash kabi standart til darajasini o'rnatishga yo'naltirilgan faoliyatiga e'tibor qaratilib, ichki adabiy qobiliyat, shaxsiy tajriba, fikrlash tarzi, bilim va tashqi milliy tarix, jamiyat va madaniy hayot, ma'lumot hamda hayotiy tajriba bilan bog'liq intertekstual elementlar, ma'lumotning tarjima tiliga to'liq ifodalanganligi, tarjimaning haqqoniyligini targ'ib qiluvchi tarjimonning subyektivligi va ijodkorligi inobatga olinmagan.

Tarjimashunoslik sohasiga yangicha yondashuv esa tarjima jarayonida tarjimon faoliyati, psixologiyasi, ichki va tashqi omillar bilan bog'liq vaziyatlarni o'rganishni taqozo etadi va natijada tarjimonlarga qo'yiladigan talablar ham o'zgarib boradi.

Ch.Venxuvaning fikriga ko'ra "Intertextual translation study has diversified translation relationships, which not only refers to the relationship between text and text, but also text and readers, text and translators, as well as the external dialogue field with text, author, reader, translation, and literary, social and historical context" (4, 55), ma'nosi intertekstual tarjimashunoslik asliyat matni va tarjima tili matni o'rtasidagi aloqaga taalluqli bo'libgina qolmay, matn va kitobxon, matn va tarjimon, shuningdek, matn, muallif, kitobxon,

tarjima, adabiy, ijtimoiy va tarixiy kontekst bilan bog'liq turli tashqi munosabatlarni o'z ichiga oladi.

Tarjima jarayonida mutarjim turli faoliyatlarni amalga oshiradi, muallif, tarjimon va kitobxon esa bu jarayonda birdek faol ishtirok etishadi. Umuman olganda, mualliflarning o'zi ham, mutarjimlar ham kitobxon. Mualliflar asar yozishdan avval o'zidan oldin ijod etgan yozuvchilar asarlari bilan tanishib chiqishadi, ularni o'zlashtirishadi hamda ularning ta'siri ostida o'z asarini yaratishadi. Fikrimizni Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani yaratilishiga doir gaplari dalillaydi: Qariyb yarim umrini xon zamonlarida yashagan, talay o'tmish voqealarning shohidi bo'lgan otam yoshligimda qiziq-qiziq xotiralarni so'zlab berardi. Bu xotiralar menda tarixga qiziqish uyg'otdi. So'ngra o'sha davrlarimiz tarixiga oid ancha kitob manbalari bilan ham tanishib chiqdim. Qo'lim qalamga xiyla kelib qolgach, menda ana shu o'tmishimizdan g'arb romanchiligi asosida kattaroq bir asar yaratish havasi tug'ildi. Tarixiy voqealar boshimda shu qadar ko'p, go'yo qaynar, menga tinchlik bermas edilar. Ammo bu voqealarni qanday qilib bir ipga tizishni, qog'ozga tushirishni tasavvur qila olmasdim. Uzoq vaqt o'ylab, izlab yurdim (14). Ko'rinib turibdiki, Abdulla Qodiriy "O'tgan kunlar" romanini yaratishdan oldin ko'plab tarixiy manbalar bilan tanishgan. G'arb romanchiligi xususiyatlarini o'rgangan.

Mutarjimlar esa aslyat matni kitobxonini. Matn aslyat tilidan tarjima tiliga o'girilishi uchun tarjimonlardan mukammal bilim va matnni tushunishda yetarlicha ko'nikma shakllanishi talab etiladi, shuningdek, ular muallifning hayoti va ijodi bilan tanish bo'lishlari lozim. Tarjimon intertekstual bilimi va ko'nikmasi yuqori darajada bo'lsa, aslyat matni chuqur anglashiladi hamda adekvat tarjima yuzaga keladi.

V. Jang va N. Jo (11, 158–161) tarjimon ijtimoiy va psixologik holatlarini intertekstuallik istiqbollari jihatidan tahlil qilib, mutarjimga va uning psixologiyasiga ta'sir o'tkazuvchi quyidagi omillarni sanab o'tishadi:

1. Impact of Social and Cultural Differences in Intertextual Texts on Translators — intertekstual matnlardagi ijtimoiy va madaniy o'ziga xoslikning tarjimonga ta'siri;

2. Impact of Religious Differences in Intertextual Texts on Translators' Psychology — intertekstual matnlardagi diniy tafovutlarning tarjimon psixologiyasiga ta'siri;

3. Impact of Different Modes of Thinking in Intertextual Texts on Translators — intertekstual matnlardagi turlicha fikrlash tarzining tarjimonga ta'siri;

4. Impact of Geographical Differences in Intertextual Texts on Translators — intertekstual matnlardagi geografik joylashuvning tarjimonga ta'siri;

5. Impact of Gender Psychological Differences in Intertextual Texts on Translators' Psychology — intertekstual matnlardagi gender psixologik farqning tarjimon psixologiyasiga ta'siri;

6. Impact of Aesthetic Ideology in Intertextual Texts on Translators' Psychology — intertekstual matnlardagi estetik mafkuraning tarjimon psixologiyasiga ta'siri.

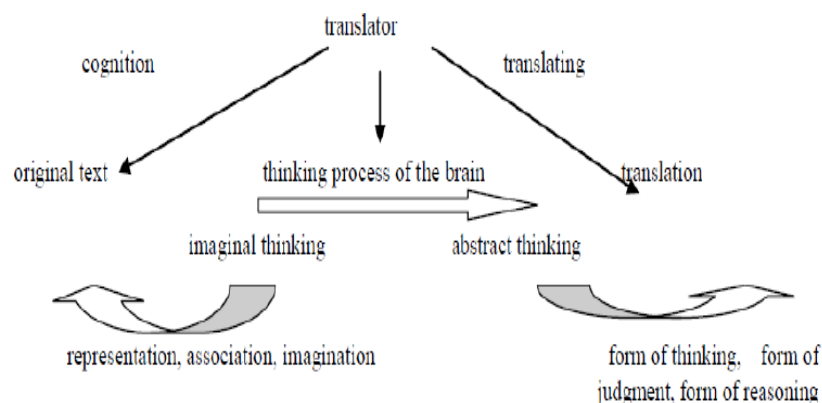
Ta'kidlab o'tilgan omillarning har biriga munosabat bildirib o'tishni joiz deb topdik. Izlanishlarimizda tarjimaning madaniyatlararo muloqot uchun ko'prik vazifasini o'tashini bir necha marotaba ta'kidlaganimizdek, bu o'rinda ham tarjimon va uning faoliyatiga ijtimoiy va madaniy omillar ta'siri xususida fikr yuritish maqsadga muvofiq, deb o'ylaymiz. Tarjima madaniyatlararo faoliyat sifatida intertekstuallik va tarjimon psixologiyasi jihatidan o'rganilishi lozim, chunki tarjimon yashab, ijod etgan ijtimoiy-madaniy muhit uning o'ziga xos fikrlash tarziga, turli xalqlarning psixologik faoliyatiga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi va bu tarjima uchun tanlangan bir xil tekstning turlicha o'g'irinishga sabab bo'ladi.

Din qadriyatlarini boshqarishda muhim ahamiyat kasb etib, xalq turmush tarzi va xulq-atvoriga ta'sir etadi. Mutarjim asliyat matni diniy madaniyati xususida ma'lumotga ega bo'lsa, matn mohiyatini to'g'ri o'zlashtiradi va uni asliyatga muvofiq tarjima qiladi. Masalan, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida "...*Tevarakdan shom azoni eshitiladir...*"(6,6) deya bir necha marta takrorlanadi, biroq ketidan namoz o'qilishi tilga olinmaydi. Azon namozga chaqiriq bo'lib, musulmon ahli undan so'ng namoz o'qishadi. Musulmon dinidan xabardor bo'lmagan tarjimon azonning namozga chaqiriq ekanligini tushunmasligi mumkin. Biroq biz tahlilga tortgan tarjima manbalarida bunday holat kuzatilmadi: "*After the sunset, calls for evening prayers came from nearby...*"(7, 6) yoki "*The sun descended into the horizon as darkness set in, and one could hear the call to the prayer resonating in clear tones throughout the still evening air...*" (3,24). Keltirilgan tarjima manbalarida azon *calls for evening prayers, call to the prayer* tarzida o'g'irilib, kechki namozga chaqiriqligi ta'kidlangan. Aslida esa asliyat matnida shom azonining berilishi, Tohir Malik aytganidek, faqat namozga chaqiriqni emas, yurt boshiga yopirilib kelayotgan qorong'ilik, zulmatdan ogoh etuvchi darakni bildiradi.

Umuman aytganda, matnda keltirilgan so'z va iboralarning to'g'ri talqin qilinishida diniy intertekstual bilimlar tarjima jarayonida tarjimon psixologiyasini boshqarib turadi, chunki diniy bilimlardan xabardor bo'lmalik, so'z va iboralarni noto'g'ri assotsiatsiyalanishiga olib keladi. Demak, tarjimon diniy tushunchalarni chuqur anglasagina, ular haqida yetarlicha ma'lumotga ega bo'lsagina, xato tarjimalardan chekinadi, to'g'ri yo'l tanlay oladi.

Idrok, hissiyot va iroda singari psixologik aspektlar hamisha dinamik holatda bo'lib, ular bir-biri bilan bevosita bog'liq. Har bir insonning yashagan muhiti, mavjud qonun-qoidalari va tajribasiga tayangan holda psixologik jarayon o'ziga xos va takrorlanmas, individual xarakter kasb etadi. Tarjima jarayonida xuddi mana shu ijtimoiy va psixologik omillar asliyat matnining turli tarjima variantlari yaratilishida o'z ta'sirini ko'rsatadi.

V. Jang va N. Jo maqolasida ATdan TT matni yaratilgunga qadar tarjimon o'y-xayollarida kechadigan jarayon quyidagicha tasvirlangan (11, 160):

Sxemada keltirilgan ma'lumotlarni tahlil qiladigan bo'lsak, tarjimon tomonidan asliyatning idrok etilishi, obrazli (reprezentatsiya, assotsiatsiya qilish va tasavvur qilish) va abstrakt (fikrlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish) fikrlashi natijasida tarjima yakunlanadi. Intertekstuallik nazariyasi nuqtai nazardan qaraladigan bo'lsa, kreativ o'y-fikrlar o'y va tasavvur uyg'unligi bo'lishi bilan bir qatorda, tegishli matnni singdirish yoki o'zgartirish natijasi, tarjimon esa tarjima jarayonining asosiy subyekti va asliyat matnining turli variantlarda tarjima qilinishiga ta'sir ko'rsatuvchi omildir.

Umuman olganda, tarjima jarayoni asosiy subyekti hisoblanmish, mutarjimning turlicha fikrlash tarzi natijasida asliyat matnining bir nechta tarjima tili matnlari yaratiladi. Tafakkur murakkab, uning zamirida yashirin hissiyotlar va iroda, shuningdek, ong ostida mavjud narsalarni kuzatish munosabati yotadi hamda ular tilda aks etadi.

Tarjima matnni bir tildan ikkinchi tilga o'girishgina bo'lib qolmay, geografik va madaniy muhit haqida ham ma'lumotlarni o'zgartirish demakdir.

Madaniyatlarning geografik va tabiiy muhiti har qanday etnik guruh tomonidan muayyan hodisa va narsani turli shaklda og'zaki ifodalanishiga ta'sir ko'rsatadi. Mamlakatning geografik joylashuvi, jamiyat rivojlanishi natijasida xalq ongida geografik va madaniy o'ziga xosliklar va fikrlash tarzi shakllanib, turli moddiy tushunchalarni keltirib chiqaradi. Mazkur tushunchalar lingvokulturologiya hamda tarjimashunoslikda etnografizmlar yoki lakunalar deb aytiladi. Jumladan, etnografik, aqliy, milliy-psixologik, xulq-atvor, kinesik, assotsiativ lakunalar xalq madaniyati bilan bevosita bog'liq bo'lib, S.N.Doljikova ta'kidlaganidek, bir belgining turli xalqlarda turlicha anglashilishi milliy-psixologik lakunadir. Masalan, paporotnik yaponlarda yangi yilda omad tilashni bildirsa, ruslarda o'limni, qabrni bildiradi (1, 8).

Inson tirikchiligining zaruriy unsurlari sifatida *suv, havo, tuproq, olov* kabi to'rt unsur hamisha ulug'langan va hattoki, muqaddaslashtirilgan. Mana shunday unsurlar bilan bog'liq qarashlar

xilma-xillik kasb etib, har bir xalq madaniyatida o'zgacha talqin qilinadi. Masalan, V. Jang va N. Jo fikriga ko'ra, "the concept of the five elements including wood, fire, earth, gold and water is an outlook on substance in ancient China, which is mostly used for philosophy, medicine and divination" (11,160), falsafa, tabobat va bashoratchilikda ko'p qo'llanilgan qadimgi Xitoyda unsurlar borasidagi qarashlarda *o'tin, olov, tuproq, oltin va suv* konseptlarini o'z ichiga olgan besh element tilga olinadi. Mutarjimlar bunday vaziyatlarda intertekstuallik nuqtai nazardan asliyat matnida keltirilgan ma'lumotlarni tarjima tili resipientlari madaniyatini inobatga olgan holda o'girishi kerak bo'ladi, chunki tarjimaning o'zga til kitobxoniga tushunarli bo'lishi tarjima jarayonining eng muhim fenomenidir.

Tarjima jarayonida genderlik munosabatlari tilga olinadigan bo'lsa, mutarjim asliyat matnini o'qish va talqin qilish jarayonida ayol va er jinsiga mansub yozuvchilar dunyoqarashi hamda ularning yozuvchilik uslubiga alohida e'tibor qaratishi lozim bo'ladi, chunki ayol va erkak ijodkorlar o'ziga xos uslubi, dunyoqarashi bilan bir-biridan keskin farq qiladi. Xususan, g'arbda ayol yozuvchilar ijodida feministik g'oyalarni targ'ib etish nihoyatda kuchli. Ayol yozuvchilar ayol psixologiyasini, ya'ni uning ruhiyati va kechinmalarini erkak yozuvchilarga qaraganda chuqur his etishadi.

Asliyat matnida muallif qahramon psixologiyasini uning xatti-harakatlari, ko'rish, eshitish, hid bilish, ta'm sezish va tegib ko'rish singari hissiyotlari orqali ochib berishga intiladi. Ma'lumki, inson o'z atrofidagi fenomenlarni xuddi mana shu sezgilari orqali idrok etadi. Asliyat muallifi o'z qahramoni orqali kitobxoniga yetkazmoqchi bo'lgan mazkur hissiyotlar tarjima jarayonida mutarjimga qo'shimcha vazifa yuklab, sezgi-hissiyotlarni idrok etish, his qilish va tarjima tili kitobxoniga to'g'ri yetkazib berish singari faoliyatlarni amalga oshirish zaruratini tug'diradi. Ko'rish va eshitish qobiliyati ham hissiyotlar bilan bevosita bog'liq. V.Jang va N.Jolarning ta'kidlashicha, G'arb estetik qarashlarida ko'rish, eshitish, hid bilish, ta'm sezish va tegib ko'rish sezgilari muhimligi jihatidan saralanganda, odatda, birinchilari yuqori baholanib, keyingilari ahamiyatsiz qolib ketishi mumkin. Ko'rish va eshitish inson idroki bilan bog'liq bo'lib, hissiyotlar nazariyasi markaziga yaqin, hid bilish, ta'm sezish va tegib ko'rish hissiyotlari esa ikkinchi darajali hissiyot, ya'ni idrok kabi muhim ahamiyat kasb etmasligi mumkin (11, 161). Bundan shu narsa anglashiladiki, ko'rish va eshitish qalb va ruh bilan bog'liq, hid bilish, ta'm sezish va tegib ko'rish esa manba mohiyatiga bevosita aloqador. Sharq estetik qarashlari tahlil qilinadigan bo'lsa, hid bilish, ta'm sezish va tegib ko'rish hissiyotlari birinchi o'ringa chiqadi. O'zbek ilk romanlari misolida fikrlarimizni yoritib berishga urinib ko'ramiz. Abdulla Qodiriyning "Mehrobdan chayon" asarida o'zbek milliy taomi manti tilga olinib, Solih Mahdum xonadonida mazkur taomning pishirilishi, uning yeyilishi xususida gap boradi. Xorijiy kitobxon bu taom haqida ma'lumotga ega bo'lishi mumkin, biroq unda manti konsepti shakllanmaydi, chunki taom mazasini tatib

ko'rmasdan turib, uni idrok eta olmaydi. Quyida asliyat va tarjima tili matnlaridan misol keltirib o'tamiz.

Asliyatda:

— *Go 'shni ko 'broq olibsizmi... Anvar buyurg 'anmidi? — deb so 'radi.*

— *Yo 'q, — dedi Maxdum sallasini qoziqqa ila-ila, — bir manti qilayliq, dedim, — manti yeganimizga ko 'b bo 'ldi, vallohi a 'lam... (5, 7).*

Tarjimada:

— *Cook manti today, — he said, — It has been a long time ago when we last had manti... (8, 8).*

Romanda manti tayyorlanishi haqida so'z yuritilgan va uning tarjimada transliteratsiya qilinib, "Oriental dumplings" deya izohlanishi orqali xorijlik kitobxonga ma'lumot berilgan, xolos. Roman yaratilgan davr inobatga olinadigan bo'lsa, jamiyatdagi ijtimoiy vaziyat beqarorligi, qimmatchilik, yo'qchilikning oilaviy muhitga ta'siri sezilib turadi. Solih Mahdum ham shu jamiyat vakili, biroq uning oilasida taniq taom manti pishirilishi, mehmon oldiga manti tortiq qilinishi, masalan, *Anvar o 'rtag 'a dasturxon yozib, ikki lagan manti chiqarib qo 'ydi, uch kishi qanti o 'lturib, manti tanovul qilishdilar (5, 37)* yoki tarjimada *Anvar spread a tablecloth and brought three dishes of manti. Sitting opposite to each other around the cloth, all three of them began eating (8, 35)*, bu xonadondagi vaziyatning boshqa xonadonlarga nisbatan yaxshi ekanligidan dalolat beradi.

San Shuchian "Chinese aesthetic consciousness takes taste, touch and smell as the prototype, instead of emphasizing the importance of vision and hearing. Like master said "Five colors blind the eyes", "So the Wise Man will do what his belly dictates, and never the sight of his eyes", "Thus it is that the Great man abides by what is solid, and eschews what is flimsy; dwells with the fruit and not with the flower". Because of the integrated relationship between ways of perception and perceived object, Chinese-style aesthetic consciousness with smell and touch as the prototype presupposes some intrinsic aesthetic value and outlook of an integration of the universe and humanity" (11, 161), ya'ni Xitoy estetik qarashlari ko'rish va eshitishning muhimligini ta'kidlashdan ko'ra, ta'm sezish, tegib ko'rish va hid bilishni prototip sifatida qabul qiladi. Olim aytganidek, "Besh rang ko'zni qamashtiradi", "Donishmand ko'zi bilan ko'rganini emas, oshqozoni aytganini qiladi", "Inson qattiq narsani qo'llab-quvvatlaydi, yumshoq narsalarga e'tibor qaratmaydi; gulni emas, mevasini inobatga oladi". Idrok va idrok etilgan narsa orasidagi o'zaro munosabat tufayli hid bilish va tegib ko'rishni prototip hisoblagan Xitoy estetik qarashlari borliq va insoniyat integratsiyasining muhim estetik qadriyatlarini va dunyoqarashini qabul qiladi.

Ko'rinib turibdiki, har bir xalq madaniyati o'sha xalq kishilari xarakter xususiyatining shakllanishiga, estetik va madaniy psixologiyasiga ta'sir etadi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asarida Kumushning eksplitsit go'zalligi atlas ko'rpa, par yostiq,

sariq rupoh atlas ko‘ynak, malak singari qiymati baland, asl noyob vositalar yordamida implitsit tasvirlanishi qizning go‘zalligini ta’riflash bilan birga uning nasl-nasabi xususida ham ma’lumot bermoqda: “... uying to‘riga solingan atlas ko‘rpa, par yosti quchog‘ida erinibmi va yo boshqa bir sabab bilanmi uyg‘oq yotqan bir qizni ko‘ramiz. Uning qora zulfi par yosti qning turlik tomoniga tartibsiz suratda to‘zg‘ib, quyuy jinggila kiprak ostidag‘i timqora ko‘zlari bir nuqtag‘a tikilgan-da, nimadir bir narsani ko‘rgan kabi...qop-qora kamon, o‘tib ketkan nafis, qiyig‘ qoshlari chimirilgan-da, nimadir bir narsadan cho‘chigan kabi... to‘lg‘an oydek g‘uborsiz oq yuzi bir oz qizillig‘a aylangan-da, kimdandir uyalgan kabi... Bu qiz suratida ko‘ringan malak Qutidorning qizi — Kumushbibi edi”(6, 29).

Mazkur tasvir asarning inglizcha badiiy tarjimalarida mohirlik bilan qayta yaratilgan.

M. Riz tarjimasi: *“In the center of this room we see a girl sitting on silk blankets. While lazing on feather pillows, she seems distracted. Perhaps the cold has made lethargic, or maybe reasons not yet revealed to us hint at a young woman pining away. Her dusky locks, arrayed carelessly over the pillow, her jet-black eyes under thick curly eyelashes, fixed on one spot as if having a vision... black brows... two thin brows arched, quivering... her face like a full moon, pearly white, slightly blushing, as if embarrassed by someone’s presence... recounting the moment, considering it all... This belle, the very picture of a maiden angel, is the daughter of Qutidor — Kumush Bibi”* (3, 48).

I. M. To‘xtasinov, O. M. Mo‘minov, A. A. Xamidovlar tarjimasi: *“Here, on the high bed, in the piles of feather pillows and blankets, satin, or too lazy for the cold, or for some other reason, opening her eyes, a girl lies. On the pillows in disarray sprawled her black hair, coal-black eye from beneath her long eyelashes, as if noticing something, looking at one point... Blue-black, extremely thin arched eye brows knitted, as if she was disturbed by something... cheerfully bright face lightly touched by bashful blush... This Angel, embodied in the image of the girl was Qutidor’s daughter — Kumush Bibi”* (7, 30).

O‘zbek ayoli go‘zalligini tarjima tili kitobxonlari tomonidan osongina qabul qilinishi yoki tasavvur hosil qilinishi uchun tarjimon sharq ayolining o‘ziga xos ko‘rinishini, uni o‘rab turgan atrof-muhit tasviri bilan hamohanglikda bergan.

Xulosa. Intertekstuallik zamonaviy adabiyotshunoslikning eng murakkab adabiy nazariyalardan biri hisoblanib, mazkur nazariya tarjima bilan bevosita bog‘liq. Intertekstuallik nazariyasining tarjimashunoslik faniga tatbiq etilishi, tarjima nazariyasida yangicha yondashuvni talab etadi. Bunda tarjimashunoslik istiqbollari tarjima subyektlaridan biri bo‘lgan tarjimonga yo‘naltiriladi. Muayyan ijtimoiy va psixologik omillarning turli madaniyat asarlarining tarjima variantlariga ta’sirini o‘rganadi. Xulosa qilib aytganda, tarjima lingvistik, estetik va madaniy psixologiyani qamrab oladigan murakkab psixologik

jarayon bo‘lib, tarjimonlar psixologik faoliyati turli jihatdan tadqiq etilishini taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Должикова С.Н. Социокультурные лакуны в статьях корреспондентов “Moscow News” // Сфера услуг: инновации и качество, 2012. — № 8. — С. 25
2. Қодирий Абдулла. Ўткан кунлар; Мехробдан чаён: Рўмонлар. — Т.: Ғафур Ғулوم номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1994. — 656 б.
3. Қодирий Абдулла. Мехробдан чаён (Худоёрхон ва муншийлари ҳаётидан тарихий рўмон). — Тошкент: Ғафур Ғулوم номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1994. — 288 б.
4. Hu, H. Inheritance and development of literature and culture from the perspective of intertextuality. *Academia*. 2006. — No. 5. — pp. 205—209.
5. Lin Yutang. On Translation // Luo Xinzhang. An anthology of Essays on Translation. — Beijing: The Commercial Press, 1984.
6. O‘tkan kunlar (Bygone days) by Abdullah Qodiriy. Translated by Mark Reese. Published by Muloqot Cultural Engagement Program. — 495 p.
7. Qin W. Between the Lines of the Translated Text. *Foreign Languages*, 2002. № 2. — pp.53-58.
8. Qin Wenhua. Translation Studies From the Perspective of Intertextuality. Shanghai: Shanghai Translation Publishing House, 2006.
9. Qodiriy, Abdulla. The Days Gone By: Novel. Translators: I.M.Tukhtasinov, O.M.Muminov, A.A. Khamidov. — Т.: “Mashhur-Press”, 2017. — 380 p.
10. Qodiriy Abdulla. The Scorpion from the Altar: Novel. Translators: I.M.Tukhtasinov, U.R.Yoldoshev, A.A.Khamidov. — Т.: “Mashhur-Press”, 2019. — 272 p.
11. Sun Shiqian. Cultural Differences between Chinese and Western Countries from the Formation of Aesthetic Consciousness. *Literature and Art of the Masses*. 2010. — № 21. — P.89.
12. Wang Dongfeng. An Invisible Hand: Ideological Manipulation in the Practice of Translation. *Chinese Translators Journal*. 2003. — № 9. — pp. 16-23.
13. Wenying Zhang, Nan Zhao. Analysis of the Translators’ Social and Psychological Trends from the Perspective of Intertextuality // *Journal of Language Teaching and Research*, Vol. 6, No. 1, pp. 157-162, January 2015. <http://dx.doi.org/10.17507/jltr.0601.19>.
14. <https://www.britannica.com/biography/Julia-Kristeva>
15. <http://www2.iath.virginia.edu/elab/hfl0278.html>
16. https://kultura.uz/view_2_r_2796.html

References

1. Doljikova S.N. *Sfera uslug: innovatsii i kachestvo*, 2012, No.8, p. 25.

2. Hu H. Inheritance and development of literature and culture from the perspective of intertextuality, *Academia*, 2006, No. 5, pp.205-209.
3. Qodiriy Abdullah, *O'tkan kunlar* (Bygone days), translated by Mark Reese. Published by Muloqot Cultural Engagement Program, 495 p.
4. Qin W. Between the Lines of the Translated Text, *Foreign Languages*, 2002, No. 2, pp. 53-58.
5. Qodiriy Abdulla. *Mehrobdan chayon* (Scorpion from the altar), Tashkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1994, 288 p.
6. Qodiriy Abdulla. *O'tkan kunlar; Mehrobdan chayon: Ro'monlar* (Bygone days, Scorpion from the altar. Novels), Tashkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1994, 656 p.
7. Qodiriy, Abdulla. *The Days Gone By: Novel*. Translators: I.M. Tukhtasinov, O.M. Muminov, A.A. Khamidov, Tashkent: Mashhur-Press, 2017, 380 p.
8. Qodiriy Abdulla. *The Scorpion from the Altar: Novel*. Translators: I.M. Tukhtasinov, U.R. Yoldoshev, A.A. Khamidov, Tashkent: Mashhur-Press, 2019, 272 p.
9. *The Kristeva Reader*. Edited and introduced by Toril Moi. *Word-Dialogue-and-Novel*, New York: Columbia University Press, 1986, 327 p.
10. Wang Dongfeng. *An Invisible Hand: Ideological Manipulation in the Practice of Translation*. *Chinese Translators Journal*. 2003, No. 9, pp.16-23.
11. Wenying Zhang, Nan Zhao. *Analysis of the Translators' Social and Psychological Trends from the Perspective of Intertextuality // Journal of Language Teaching and Research*, Vol. 6, No. 1, pp. 157-162, January 2015. <http://dx.doi.org/10.17507/jltr.0601.19>.
12. <https://www.britannica.com/biography/Julia-Kristeva>
13. <http://www2.iath.virginia.edu/elab/hfl0278.html>
14. https://kultura.uz/view_2_r_2796.html